

Összefoglalás

A barokk historizmus hagyománya a cseh kultúrában

A barokk kor történeti jelentőségének értelmezése a 19–20. századi cseh eszmetörténetet egyik legfontosabb vitakérdése. Palackýék nemzedéke alkotta meg azt a hatékony történeti sztereotípiát, amely a fehérhegyi csatát követő másfél évszázadot a cseh kultúra példátlan hanyatlásaként – mint a „sötétség korát” – mutatta be, s ezzel a negatív pólussal szemben jelölte ki a modern cseh szellemiségek céljait. Az 1620 és 1770 közé eső korszakot úgy fogták fel, mint amely a katolizáció és a germanizáció segítségével alapjaiban rendítette meg a cseh identitást – kiirtotta vagy nemzetiségeben átformálta az ország vezető rétegeit, elüldözte intelligenciáját, s a cseh nyelv lezüllesztésével megszakította a nemzeti hagyományok kontinuitását. Ez a történeti kép ugyan reális elemeket tartalmaz, de nélkülözi az árnyalatos gondolkodást és a történeti igazságot. A modern történetírás immár arra hajlik, hogy a fehérhegyi csata elsősorban a rendi harrok kontextusában értelmezendő, s a cseh nyelv hanyatlása nem volt olyan általános érvényű, mint azt korábban gondolták. A nemesség „elidegededése” a barokk korszak kozmopolita szellemiségeinek és az udvari divatnak tudható^{be}.

Palacký és követői (Jirásek, Masaryk, Zd. Nejedlý) eszméi ajánlatát keresztféle mettisz az az újabb álláspont – amelyet Pekařtól Patočkáig és számos mai történetíróig egy sor kutató vall –, mely szerint a nemzeti újjászületés sokkal inkább folytatónya a barokk korszak szellemiségeinek, semmint diametrikus ellentéte. Ebből a megállapításból aztán két szalon futnak tovább a következetések. Pekař és iskolája aprólékos elemzéssel igyekszik bizonyítani, hogy a nemzeti újjászületés programja kifejezetten a Balbín által megtestesített barokk patriotizmus szellemiségből nőtt ki – ezt a szellemi örökséget folytatja, s nem a huszita tradíciót. Josef Hanzal 1987-ben megjelent korszakmónografiája ugyancsak a barokk hazafiság és a nemzeti ébredés szoros kapcsolatát hangsúlyozza, kiemelve a „népiség” és a „historizmus” fogalmát, melyek a barokk korszakból származnak.

Ezzel szemben Patočka eltérő következetésre jut. A barokk korszak alapja szerinte az a paraszti társadalom volt, amelyet passzív-misztikus világfelfogásra és szorgos életmódra szoktattak. Az ellenreformáció sikerre jutott: belsőleg megnyerte a széles paraszti tömegeket az új életstílus, a jámborság számára, s amikor az ország a felvilágosodás küszöbérére érkezett, a konzervatív színezetű nemzeti érzés szembekerült a felvilágosodás valamennyi válfajával. Az ellenreformációs hagyomány paradox módon a németesítő centralizmus legfőbb ellenfelévé vált, s az ebben a szellemben kifejlődő nemzeti ellenállás kitartott addig, amíg a stafétabotot át nem vette tőle a romantikus nyelvi nacionalizmus. A cseh újjászületés eszerint „barokk reakció” volt a birodalmi centralizáció köntösében jelentkező felvilágosult eszmeiséggel szemben.

Čím může přispět výzkum rukopisných památek 17. a 18. století k nové interpretaci českého literárního baroka?

Alena Fidlerová

I Úvod

V západoevropských zemích se tradičně za jádro barokního období považuje století sedmnácté a v osmnáctém století už se hovoří o osvícenství. Pokud jde o české země, ještě u první poloviny 18. století není o příslušnosti k epoše barokní sporu, názory na jeho druhou polovinu se už různí, a to zejména v závislosti na tom, které oblasti kultury považujeme za určující. Položíme-li důraz na nově se prosazující kulturní proudy, pak je třeba v této době i u nás už mluvit o osvícenství,¹ naopak zdůrazníme-li hledisko recepční a kvantitativní, máme značné oprávnění hovořit o přetravávání barokní kultury nejen do konce 18., ale v lidových vrstvách dokonce až hluboko do 19. století.²

Zastavme se nyní u posledně zmíněného hlediska, které je ostatně pro náš příspěvek ze zjevných důvodů mnohem relevantnější. Jeho zastáncem je především Alexandr Stich, který oproti obvyklému pojímání (nejen) barokního období našeho písemnictví z hlediska „inovačně-tvůrčího“ hájí i potřebnost a oprávněnost pohledu z hlediska adresátů, „spotřebitelů“ kultury.³ Pokud tak učiníme, musíme nutně věnovat pozornost produkci dosud převážně opomíjené, avšak velmi rozšířené v lidových vrstvách: mimo dostatečně známých knížek lidového čtení se jedná především o knížky, které můžeme označit jako „povznášející, nábožensky vzdělávací“ (Erbauungsbücher), tj. různé modlicí knížky, náboženské zpěvníky apod., jež kromě primárního účelu náboženského „měly i funkci uměleckou, estetickou; zvláště to platí pro duchovní písni a modlitby jakožto svérázný typ lyrické prózy“.⁴ Nejsou to však jenom ony: výrazně literární povahu měly v této době i spisy historické a homiletické a Stich do literatury určitým způsobem počítá i knihy z dnešního hlediska čistě užitkové, poučné a vzdělávací (pojednávající např. o

¹ Václav Černý vyčleňuje jako poslední, čtvrtou barokní generaci autory, kteří tvořili zhruba v letech 1710–1740; generaci let 1740–1780 pak už považuje za zásadně antibarokní a osvícenskou a „barokní“ fenomény těchto let, jejichž hojnou existenci zejména v produkci určené pro lid nikterak nepopírá, pak nazývá „baroku po baroku“ (ČERNÝ, 1996, 317, 336).

² „...každodenní atmosféra baroka, a to i literárního, přežívala dlouho do druhé poloviny 19. století...“ (STICH, 1996a, 437). O přežívání barokní mentality a barokního vyjadrování v 19. století a jejich vlivu na preromantické a romantické obrozeneské tvůrce viz např. STICH, 1996b, 174–241, nebo STICH, 1999; o vlivu umělé barokní literatury na kramářskou píseň, které „v době počínajícího národního obrození na konci 18. století připadla ... zvláštní úloha prostředníka mezi nově vznikající českou poezii a lidovou kulturou“ viz RYŠAVÁ, 1985, 9–10.

³ STICH, 2001.

⁴ STICH, 2001, 244.

zdravovědě, hospodaření, domácnosti), knížky o poutních místech a církevních slavnostech apod.⁵

Dosud jsme však, byť implicitně, věnovali pozornost v podstatě výhradně tištěným textům. Nově prováděný výzkum rukopisů 17. a 18. století nám však nabízí jedinečnou možnost toto recepční hledisko obohatit a rozšířit na hledisko „aktivně recepční“ či „recepčně-tvůrčí“. Opsat tištěnou knížku, pořídit z ní výtah či komplaci nebo si vlastnoručně sestavit sborníček, ať už na základě textů psaných či tištěných, vyžaduje přece jen mnohem více času a energie než si knihu prostě přečíst. Proč lidé i v době knihtisku věnovali čas a energii vlastnoručnímu opisování tištěných knih? Proč si sestavovali nebo nechávali sestavovat knihy vlastní? A proč je často zdobili pracnými ilustracemi? A jak často to vůbec dělali a o jaké knihy šlo? Na tyto otázky bylo dosud velmi nesnadné odpovědět.

Alespoň částečnou pomocí v tomto směru by měla být publikace, z níž vychází i tento příspěvek a jejíž dvousvazkový 1. díl vyšel v loňském roce v pražském nakladatelství Karolinum: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*.⁶ Jde o soupis rukopisů, jehož cílem je podat co nejúplnejší informaci o rukopisech zmiňovaného období uchovávaných v muzejních sbírkách, přičemž kromě omezení časového (17. a 18. století) a institučního (muzea) si už žádná další omezení neklade; zahrnuje tedy všechny rukopisy bez ohledu na jazyk, jímž byly sepsány, zemi, kde vznikly, a také bez ohledu na to, jde-li o díla považovaná obvykle za „literární“ či spíše o památky povahy archivní – rozlišování rukopisů tohoto období na literární a neliterární je totiž záležitost velice složitá a mnohdy též neřešitelná.

První díl *Repertoria* má celkem témař 800 stran a zahrnuje muzea z měst, jejichž název začíná písmeny A–J. Zjištění, z nichž budu vycházet, se tedy netýkají celých Čech, ale jen zhruba třetiny. Přesto si myslím, že vzhledem k počtu muzeí v tomto soupisu zpracovaných (55) a rukopisů zde popsaných (1493) jde o vzorek reprezentativní. Podstatné také je, že se nebudeme věnovat rukopisným památkám uloženým v Praze, tj. především v Národním muzeu, a to nejen proto, že *Repertorium* ještě nedospělo k písmenu P, ale je jsou tu i důvody jiné: jednak jsou tyto památky alespoň částečně popsány a prozkoumány⁷ a není tedy třeba je do povědomí odborné veřejnosti „vracet“, jednak jsou pražské sbírky svým složením i původem značně specifické (obsahují jednak rukopisy vzniklé či užívané v Praze, čili v prostředí značně odlišném od malých měst a venkova, a jednak rukopisy mimopražské provenience, ale ne jakékoli, nýbrž ty, jež byly z různých důvodů považovány za zvláště kvalitní, výjimečné) a zasloužily by si zvláštní studii.

Budeme si tedy ne jen z literárního, ale z širšího kulturně historického hlediska všimat rukopisné produkce 17. a 18. století, jak se zachovala v regionálních muzeích (i

⁵ Stich se domnívá, že tyto texty, které dnes pokládáme jen za tzv. paraliteraturu, užitkovou četbu, v 17. a 18. století „měly literární hodnotost v sobě zabudovánu už tím, že byly čtenáři prezentovány jakožto „knížka“ (STICH, 2001, 246).

⁶ LINDA, STICH, FIDLEROVÁ, ŠULCOVÁ, 2003.

⁷ Ze soupisů rukopisů z pražských muzejních sbírek jmenujme alespoň ty nejznámější, byť vzhledem k datu svého vzniku dnes v mnohem již nevyhovující: BARTOŠ, 1926–1927; VAŠICA a VAJS, 1957; RYBA, 1970–1979.

když jsme si vědomi faktu, že pro dokonalý obrázek o této problematice by bylo třeba ještě prozkoumat archivy, farmní knihovny apod.). Z ní se pak soustředíme na část „světskou“, tj. odhledneme, pokud je možno to rozlišit, od rukopisů pocházejících ze zrušených klášterních knihoven (ty jsou z pochopitelných důvodů tematicky, jazykově i žánrově značně odlišné). Spíše než o závěry a poznatky půjde z výše zmíněných důvodů i vzhledem k tomu, že dosud probíhají především soupisové práce a samotný podrobnější průzkum nalezeného materiálu je spíše úkolem do budoucna, o úvahy a náměty pro další zkoumání.

2 „Aktivní recepce“ – rukopisné památky 17. a 18. století

Rukopisy registrované *Repertoriem* lze dělit do skupin podle nejrůznějších kritérií. Ponecháme-li stranou hledisko jazykové, nabízejí se nejvíce hlediska dvě: časové a žánrové, popř. tematické. Pokusíme se je probrat postupně, i když mnohdy nelze jedno od druhého striktně oddělit.

2.1 Dělení časové

Přemýšlímeli o dochovaných rukopisných památkách z hlediska jejich stáří, intuitivně uvažujeme o různých faktorech, které mohly mít na jejich vznik a dochování vliv. Na jednu stranu je zřejmé, že památek starých se logicky dochovalo méně než památek novějších, na nichž měl zub času méně příležitosti zapracovat. Na stranu druhou bychom však mohli předpokládat, že s postupující dobou, která s sebou nesla značné kvantitativní zvyšování tištěné produkce a zlepšující se dostupnost knih, bude rukou psaných památek, především opisů celých knih, ubývat. Opak je však pravdou: 70% rukopisů, které *Repertorium* registruje, pochází z konce sledovaného období, tj. z 2. poloviny 18. století a z přelomu 18. a 19. století. Do určité míry na tom samozřejmě nese vinu už zmiňovaný zub času, je však zřejmé, že to není důvod jediný. Zásadní význam patrně měl nárůst gramotnosti v nižších vrstvách, podpořený tereziánskými školskými reformami (které vyvrcholily zavedením povinné školní docházky r. 1774). Důležitá jistě byla finanční stránka: zejména pokud si knihu budoucí majitel opsal sám, mohl ušetřit peníze, kterých se mu nedostávalo. To je asi hlavní důvod opisu různých učebních textů, zejména učebnic základních počtů, na jejichž tištěnou podobu chudí učitelští pomocníci patrně neměli dost peněz. Svou roli jistě sehrála i přetrvávající či dokonce zvětšující se nedostupnost některých tisků, především starých (např. Hájkovy kroniky⁸) nebo nekatolických, vydávaných mimo hraniče monarchie (Komenský⁹ aj.), a také fakt, že některé prakticky potřebné knihy, především kuchařky a hospodářské příručky, nebyly v době baroka

⁸ Václav Hájek z Libočan, *Kronika česká* (Praha, 1541).

⁹ Např. *Křesťan umírající matky jednoty bratrské a Smutný hlas zapláceného hněvem Božím pastýře*, vydané v Berlíně r. 1757. Opisy starých i novějších nekatolických tisků vznikaly i na počátku 19. století.

alespoň v českém prostředí příliš často vydávány.¹⁰ Hospodářské rady a návody se sice okrajově vyskytovaly v některých kalendářích, ale jinak šlo o literaturu nedostatkovou – a to nutilo i nepříliš vzdělané lidi opisovat si z knih starších nebo si potřebné příručky sestavovat samostatně, na základě ústní a rukopisné tradice.¹¹ Totéž se týká i často opisovaných herbářů (nejčastěji jde o části či celek Mattioliho herbáře¹²), které měly také především praktické určení. Tato rukopisná produkce je tedy pro nás obzvláště důležitá, neboť v některých případech (kuchařky, knihy receptů) je pro nás vlastně hlavním, ne-li jediným zdrojem poznání dobového vkusu. Nakonec je třeba se zmínili ještě o jedné poměrně důležité pohnutce k vytváření rukopisných knih: v době, kdy tištěné knihy byly nanejvýš dvoubarevné (a to ještě jen ty dražší) to byla touha po knize krásné, bohatě barevně ilustrované (to je případ především modlitebních knih a kancionálů – viz dále).

Dochovaná rukopisná produkce 17. a začátku 18. století je ve srovnání s 2. polovinou 18. století nejen rozsahem mnohem menší, ale odlišuje se i žánrově a tematicky – v této době byli písáři rukopisů většinou lidé relativně vzdělaní (ostatní psát neuměli), tj. ti, kdo se nějakou formou duševní činnosti živili. Setkáváme se proto hlavně se spisy odbornými (např. opisy lékařských příruček) nebo s knihami určenými pro potřeby obce, nikoli pro potřebu privátní (sem patří jednak rukopisy povahy právní a administrativní, např. opisy Koldínových *Práv městských*¹³ nebo *Obnoveného zřízení zemského*,¹⁴ nebo určené pro používání na kostelním kůru, tj. různé antifonáře, graduály apod.). Rukopisů jiného typu je poměrně málo (např. pamětní zápisu v kalendářích); jen sporadicky se setkáváme s typicky lidovou produkci, jaká je charakteristická pro 2. polovinu 18. století a o níž bylo pojednáno v předchozím odstavci. Ostatně i z hlediska jazykového jsou rukopisy těchto dvou období poměrně odlišné: mezi památkami staršími nacházíme větší podíl latiny.

2.2 Dělení žánrové a tematické

2.2.1 „Typické“ rukopisy

Podívejme se nyní na to, jaké rukopisy jsou pro 17. a 18. století u nás typické a jaké se naopak, mnohdy proti očekávání, vyskytují zřídka nebo vůbec. Částečně jsme se tohoto tématu už dotkli v předchozí kapitole, nyní proto doplníme jen několik podrobností.

¹⁰ Důvody jsou zatím nejasné; SLÁDEK, 1995, 119, dává část viny úpadku českých měst v 17. století.

¹¹ Většina českých kuchařských knih 17. a 18. století je rukopisných; z mála, které vyšly tiskem, lze zmínit anonymní *Knihu kuchařskou* z roku 1712. Patrně jedinou česky vydanou hospodářskou příručkou této doby je dvoudílná práce Kryštofa Fischera *Knihy hospodářské* (latinsky 1679 a 1683, česky 1705–1706 v překladu Jana Barnera). SLÁDEK, 1995, 121–122.

¹² Jedná se o objemný spis *Herbář jinak Bylinář* Pierandrey Mattioliho, přeložený do češtiny Tadeášem Hájkem z Hájku a vydaný v Praze r. 1562 – byl tedy jistě poměrně nedostupný jak z důvodu finančních, tak pro své velké stáří. Opisován býval i jiný Mattioliho spis, *Apatéka domácí*, vydaný česky v Praze r. 1602.

¹³ *Práva městská Království českého* (1. vydání Praha, 1579).

¹⁴ *Císaře římského, uherského a českého etc. krále etc. Jeho Milosti Ferdinanda Druhého etc. Obnovené právo a zřízení zemské dědičného Království českého* (Praha, 1627).

Suverénně nejčastěji se v muzejních sbírkách setkáváme s modlitebními knížkami:¹⁵ tvoří zhruba 1/3 všech rukopisů *Repertoria*. Jazykově jsou většinou české nebo německé a převážná většina z nich pochází právě z 2. poloviny 18. století, přičemž typově v podstatě stejné rukopisy vznikaly ještě téměř do poloviny 19. století: u nedatované modlitební knížky z tohoto období je většinou velmi těžké, ba nemožné rozhodnout, zda vznikla např. v posledním desetiletí století osmnáctého, nebo třeba ve 20. letech století devatenáctého. Většinou pocházejí z lidového prostředí (což u některých z nich dokládají i písářské či vlastnické přípisy, udávající nejen jméno, ale i bydliště a zaměstnání písáře nebo majitele). Na první pohled by se snad mohlo zdát, že jde o pouhou „spotřební“ produkci, ale právě vzhledem k hojnosti jejich výskytu (mnohdy to byla asi jediná kniha, která v chalupě byla, a zejména u žen často také jediná kniha, kterou v životě přečetly) a k množství různých typů by jim měla být věnována pozornost.

K rukopisným modlitebním knížkám opět můžeme přistupovat z různých hledisek a na základě toho je také dělit na různé skupiny. Začneme s rozdelením, patrným na první pohled, tj. založeným na grafické a výtvarné úrovni rukopisu. Z tohoto pohledu je možno rozdělit je jednak na knížky, které si psal sám budoucí majitel a jejichž vzhled a grafická úroveň často dokládají, jak málo byli prostí lidé této doby zvyklí psát: většinou se jedná o špatně čitelné, neupravené rukopisy, pro něž je typický chaotický pravopis (některí písáři nebyli schopni dokonce ani správně oddělovat jednotlivá slova¹⁶), rukopisy, jež často ani nemají titulní list a jež bývají průběžně doplňovány. Zcela odlišnou úroveň mají knížky, které psal na objednávku „profesionální písar“, často místní kantor nebo jeho pomocník, ale touto činností si přivydělávali i lidé živící se primárně zemědělstvím nebo řemeslem (údaje o osobě písáře se dozvídáme obvykle z přípisu na titulním listu nebo v závěru knihy, který v ideálním případě uvádí, kdo, pro koho a kde knihu „vypsal“¹⁷). Tyto knížky bývají psány najednou, velmi úpravně a často jsou zdobeny barevnými nadpisů, někdy i zlacenými, a barevnými akvarely nebo perokresbami. Objednatelem rukopisu pak bývá nejen budoucí majitel sám: modlitební knížky často vznikaly jako dárek pro současnou nebo budoucí manželku, pro dceru či syna, a od běžně dostupných knih tištěných se lišily právě svou „jedinečností“ (pokud je možno tento výraz použít pro produkci vytvářenou na zakázku), přizpůsobením vlastnosti budoucího majitele či majitelky, osobním věnováním. Co bylo právě řečeno však neznamená, že se také nezkušení písáři nesnažili, alespoň podle svých možností, o estetickou úroveň rukopisu: oba výše zmíněné typy modlitebních knih bývají doplněny vlepenými mědirytinami s obrázky svatých.

¹⁵ Jde o žánr u nás dodnes bohužel poměrně málo zpracovaný; v době předválečné se mu alespoň stručně věnuje VAŠICA, 1995, 161–174, v době nedávné se touto cestou vydal KVAPIL, 2001.

¹⁶ Srov. např. „Mod Lit by, Krže Stian Cke, Kato licke WiPSane zroz Licžníh Knech W kterich Se Na Chazegi Modlitbi, rani We Čzerny, Prži Mssi Swate Pržed, a Po Spowgedy, Pržed a, Po pržigi Manim, Letanige o PržeS Ladkem gmenu Pa[n]a gežissee“ (*Repertorium* 696).

¹⁷ Např. „Duchowni Poklad aneb Katolické Modlitby Z rozliczných pobožních Knižek sebrane. Wssem nabožním Kržestianum k duchownimu Potiesseni, Prospiechu, a Spaseni. sepsane od Jozeffa Čzermaka Kantora s Kocniowskyho 1792.“ (*Repertorium* 1018) nebo „Modlitby Katolické zmnohich nabožních Kněh wibrane: Wipsane pro mně Matěje Duchače. Sauseda a Richtaře v Obcy Wrchowinske dne. 10. Decemb[ris] 1800 ode mně Sstěpana Ridlo Včíteli Sskolniho“ (*Repertorium* 1082).

Zajímavé bylo podrobněji se zmínit o obsahu dochovaných rukopisních modlitebních knížek; bohužel, vyžadovalo by to podrobné zkoumání, které je to mimo možnosti tohoto příspěvku. Jisté je, že mnohé z těchto rukopisů nesou titul nebo variaci na titul některé z oblíbených tištěných modlitebních knih (a to většinou těch u nás v době baroka nejčastěji vydávaných, tj. především modlitebních knih Martina z Kochemu).¹⁸ Bylo by však třeba zjistit, nakolik jde o plné opisy těchto knih (což je patrně spíše výjimečné, už vzhledem k rozsahu většiny rukopisů), nakolik o výtahy či výběry a nakolik o knihy modliteb, které s tištěnou knihou, k níž se svým titulem hlásí, vůbec nesouvisejí, a titul zde slouží pouze jako „osvědčená značka“. V každém případě rukopisy tohoto typu vznikaly velmi hojně, a to i na počátku 19. století. Na druhou stranu je však třeba zdůraznit, zvláště vzhledem k výše zmíněným úvahám o „baroku po baroku“, že i do lidových vrstev pronikaly potupně ohlasy osvícenství. Jedním z důkazů jsou opisy osvícenských modlitebních knih: už na konci 18. století a na úplném začátku 19. století se např. poměrně často objevují opisy knížky Karla z Eckartshausenu *Gott ist die reinste Liebe*,¹⁹ resp. její české verze *Bůh jest nejcistší láska*.²⁰

O nejtypičtějším žánru rukopisních knih 17. a 18. století jsme se zmínili poměrně podrobně. Téměř totéž bylo možno říci o jiných poměrně hodně zastoupených rukopisech – kacionálech duchovních písni (a to jak pokud jde o profesionalitu či neprofessionalitu písáře a s tím související kvalitu provedení rukopisu, tak pokud jde o odkazování na známé tištěné kacionály a výběr písni z nich). Z dalších hojně se vyskytujících typů rukopisů je třeba jmenovat (mnohé jsme už zmínili výše) různé knihy návodů a receptů, hospodářských, lékařských i zvěrolékařských, dále pašije a roraty (psané téměř výhradně česky a často opatřené notací) a – jak už je v Čechách od nepaměti zvykem – spisy historické. Ty byly nejrůznějšího druhu, od opisů tištěných kronik nebo jejich částí (především už zmíněného Hájka), přes místní kroniky až po pamětní záznamy v kalendářích, osobní zápisky apod. Se zájmem o historii ostatně souvisí ještě jeden oblíbený žánr: věštby a proroctví.

2.2.2 Žánry řídce zastoupené

Dosud jsme se věnovali typům rukopisů, jichž se ze 17. a 18. století zachoval největší počet. Velkou výpovědní hodnotu má však i fakt opačný: tedy to, jaké typy rukopisů bychom z nejrůznějších důvodů v muzejních sbírkách očekávali, ale přesto se zde vyskytuje jen sporadicky nebo vůbec ne.

Poměrně zřídka se v *Repertoriu* setkáme mj. s legendami, světskými písni a zábavnou prózou. U prvně jmenovaného žánru si to můžeme vysvětlovat snad jen tím, že prostí lidé byli zvyklí se s ním setkávat hlavně formou poslechu při bohoslužbách, i tak

¹⁸ Např. různé úpravy *Štěpné zahrady* (Knihopis 5317–5357) nebo *Nebeklíče* (Knihopis 5237–5316); vyskytuje se ale i opisy či parafráze jiných oblíbených modlitebních knih, jako byl *Duchovní poklad* (Knihopis 14 111–14 122) nebo modlitby sv. Gertrudy a Mechtildy (Knihopis 2671–2698).

¹⁹ 1. vydání Mnichov, 1790, dále vycházela po celou 1. třetinu 19. století v různých úpravách a pod různě pozměněným názvem.

²⁰ Vyšla r. 1798 hned dvakrát, v Praze a v Kutné Hoře (Knihopis 2208–2209).

jde však o fakt poměrně zarážející. Pokud jde o světské písni, můžeme nabídnout vysvětlení různá. Pomineme-li samozřejmě možnost, že je naši předkové nezpívali, je možné, že jejich zápisu nebyly považovány za dostatečně důležité, aby byly odkazovány budoucím generacím, jako tomu bylo u rukopisů povahy duchovní, popř. že je k zániku odsoudily rychlejší změny dobového vkusu či ne tak pečlivé grafické provedení (je nesporné, že k uchování mnoha raněnovověkých rukopisních knih až do dnešních dnů, tedy do doby, kdy většina lidí už neumí číst kurent, jímž jsou obvykle psány, přispěla právě jejich grafická výzdoba). Ještě důležitější roli však patrně sehrál fakt, že kramářské tisky světských písni bylo možno kupit za několik krejcarů. Mohli si je tedy dovolit i ti nejchudší, ti, kteří třeba na modlitební knihu už neměli peníze, a proto ani oni nebyli nuceni si tyto písni vlastnoručně přepisovat.

Také absence zábavných příběhů je mezi rukopisy 17. a 18. století značně překvapivá.²¹ Vždyť knížky lidového čtení byly spolu s modlitebními knihami, kacionály a postilami v barokních Čechách nejčastější lidovou četbou.²² O příčinách faktu, že se mezi dochovanými rukopisy téměř nevyskytují, je těžké říci něco bližšího: odvolávání se na zničení častým používáním nebo na snadnou dostupnost tisků neobstojí, vždyť u modlitebních knížek či různých praktických příruček je situace obdobná.

Snad bychom, s ohledem na všechny typy rukopisů zmíněné v této kapitole, mohli navrhnut ještě jednu příčinu: jejich nepřítomnost může ukazovat, že opisovány a uchovávány nebyly primárně knihy, které si chtěli naši předkové „jen číst“, ale hlavně ty, které měly i jinou funkci, tj. byly opakovaně používány nápr. při výuce, při společném i soukromém zpěvu, při každodenních modlitbách, při magických úkonech apod.²³

3 Závěr

Na počátku tohoto příspěvku jsme si položili otázku, čím může přispět výzkum rukopisních památek 17. a 18. století k nové interpretaci českého literárního baroka. Nyní bychom se měli pokusit na ni na základě předložených faktů odpovědět. Je zjevné, že zachované rukopisné památky mohou náš obraz barokního písemnictví v Čechách poměrně značně pozměnit. Nikoliv však pokud jde o díla a výkony vrcholné, ty (bohužel) mezi rukopisy nenajdeme, ale pokud jde o chápání „literárního provozu“ této doby, tedy výkusu a potřeb nejširších vrstev čtenářů. Až budou poznatky získané z *Repertoria* hlouběji zhodnoceny, budeme si moci udělat poměrně podrobný obrázek o tom, které knihy byly často čteny a používány, jaký byl převažující literární výkus a jak díla přináležející původně vysoké literatuře postupně pronikala mezi lid a také jak se při tom proměňovala. Na základě podrobnějšího průzkumu hlavně modlitebních knih a

²¹ Jednou z mála výjimek, která potvrzuje pravidlo, jsou české pohádky sepsané (opsané?) v 2. polovině 18. století Josefem Ceregettim v Chrudimi (*Reperotrium* 1302).

²² Viz SLÁDEK, 1995, 151.

²³ V této souvislosti je třeba zmínit skutečnost, že také modlitebním knížkám byly v raném novověku často připisovány magické účinky (viz KVAPIL, 2001, 61–68).

kacionálů bude v budoucnu možno říci více o proměnách duchovnosti na přelomu baroka a osvícenství, o uchovávání starých kultů a vzniku nových, o přetrvávání různých forem barokní zbožnosti do 19. století i o objevování se modlitebních knih nového, osvícenského typu. To, o čem *Repertorium* vypovídá, je totiž sice jenom *Gebrauchsliteratur*, ale v jiném smyslu, než jak jsme tento termín běžně zvyklí překládat: ne literatura pouze „užitková“, ale v nejširším slova smyslu „používaná“.

Literatura

- BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze*. Melantrich, Praha, 1926–1927.

ČERNÝ, Václav: *Až do předsíně nebes*. Mladá fronta, Praha, 1996.

KOPECKÝ, Milan: *Slovesnost českého baroka*. Masarykova univerzita v Brně, Brno, 1997.

KVAPIL, Jan: *Ze Zahrádky do Zahradky aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu*. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, 2001.

LINDA, Jaromír; STICH, Alexandr; FIDLEROVÁ, Alena; ŠULCKOVÁ, Martina: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách I/1, 2 (A–J)*. Karolinum, Praha, 2003.

RYBA, Bohumil: *Soupis rukopisů strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze*. Památník národního písemnictví, Praha, 1970–1979.

RYŠAVÁ, Eva: *Česká kramářská tvorba a František Hais*. In HAIS, František. *Vzpomínky pražského písničkáře*. Odeon, Praha, 1985, 7–38.

SLÁDEK, Miloš: *Malý svět jest člověk*. H&H, Jinočany, 1995.

STICH, Alexandr: *Václav Černý a (české) baroko*. In ČERNÝ, Václav. *Až do předsíně nebes*. Mladá fronta, Praha, 1996, 413–437.

STICH, Alexandr: *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi*. Torst, Praha, 1996.

STICH, Alexandr: „Pomsta“ v barokní literatuře pobarokního období. In ZAND, Gertraude; HOLÝ, Jiří (eds.). *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur = České baroko: Jazyk, literatura, kultura*. Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1999, 251–260.

STICH, Alexandr: *Jazyková a slovesná kultura v barokních Čechách*. In VLNAS, Vít (ed.). *Sláva barokní Čechie*. Národní galerie v Praze, Praha, 2001, 235–253.

VAŠICA, Josef: *České literární baroko*. Atlantis, Brno, 1995. [Přetisk 1. vydání: Vyšehrad, Praha, 1938]

VAŠICA, Josef; VAJS, Josef: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního muzea v Praze*. ČSAV, Praha, 1957.

Összefoglalás

Mivel járulhat hozzá a 17–18. századi kéziratos emlékek tanulmányozása a cseh irodalmi barokk új interpretációjához

A tanulmány a *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách* (A csehországi múzeumi gyűjteményekben található 17–18. századi kéziratok repertóriumá – Jaromír Linda, Alexandr Stich, Alena Fidlerová, Martina Šulcková és mások) című kiadvány készítésekor, a 17–18. századi kéziratok leírása közben szerzett tapasztalatokból indul ki. E kiadvány első kötete, mely az A–J betűvel kezdődő csehországi városok múzeumaiban található kéziratokat írja le (55 múzeum, 1493 kézirat) 2003 végén jelent meg a prágai Karolinum kiadónál.

A tanulmány nem csupán irodalmi, de szélesebb művelődéstörténeti szempontból foglalkozik a 17–18. századi, az egyes helyi múzeumokban fennmaradt kéziratos emlékekkel, melyek az irodalmi életet és elsősorban az adott terület lakosságának szóbeliségének recepcióját tükrözik. Főként a hagyományos tematikájú kéziratok kerültek feldolgozásra (imádságos könyvek, receptkönyvek, énekeskönyvek, emlékiratok, füveskönyvek, ráolvásások stb.), amelyeket általában az alsóbb társadalmi rétegek tagjai alkottak és olvastak. A szerző megkísérel felállítani néhány hipotézist, ezen emlékek korának, nyelvének, az alkotók személyének vonatkozásában és – amennyiben megállapítható volt – kapcsolataikra a nyomtatott emlékekkel. Az szintén figyelemre méltó, hogy a kéziratok mely típusai kerültek elő, az előzetes feltételezésekkel ellentében, viszonylag kevés számban a vizsgált gyűjteményekből (legendák, prédkációk, szórakoztató próza, világi énekek és költemények stb.).